

УДК 37.035.6/036:908

С.М. Стаховський

Сумський державний

педагогічний університет

ЗОБРАЖЕННЯ КРАСИ РІДНОГО КРАЮ – НЕВИЧЕРПНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕСТЕТИЧНОГО Й ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

У статті розкривається виховний – як естетичний, так і патріотичний – потенціал відображення краси рідного краю у творчості найвидатніших українських поетів: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Богдана-Ігоря Антонича, Ліни Костенко, Романа Скіби – подаються поради вчителю (методичні й теоретико-літературні), щодо аналізу їх творів у шкільній практиці.

The article focuses on educational, i.e. esthetic and patriotic potential to reflect beauty of the native land in the works of the most prominent Ukrainian poets: Taras Shevchenko, Ivan Franko, Lesya Ukrainka, Bohdan-Ihor Antonych, Lina Kostenko, Roman Skyba. Recommendations (methodological and theoretical) are given to do the analysis of their works in teaching.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що саме з відтворення краси рідного краю в українській поезії починається формування як естетичного, так і патріотичного почуттів учнів. Любов до Батьківщини починається з любові до рідного краю, до її неповторної, своєрідної краси. Природа є одночасно і втіленням прекрасного, і джерелом поетичного натхнення. Тому більшість видатних українських поетів присвятили чудові високохудожні рядки, що виражають захоплення красою рідної України. На нашу думку, цілком природним і вмотивованим є те, що починати вивчення цієї проблеми треба із творчості нашого національного генія Тараса Шевченка.

Визначаючи місце Великого Кобзаря в українській культурі і ширше в українській духовності, О. Забужко цілком справедливо заважує: „...в пантеоні українських мислителів Шевченко посідає місце особне і виняткове – настільки виняткове, що духовна історія України від часу його появи й дотепер розгортається, необхідно співвідносячись із ним (і самовизначається щодо нього) як із своєрідним абсолютom – символічно персоніфікованою, втіленою єдністю сутності й існування в межах національного світу” [2, 33]. Це є наслідком створеного поетом національного міфу, піднесеного над профанною реальністю, а отже, позачасового, вічного принаймні в сенсі хроносу етнічно-

національної екзистенції.

Мета статті – розкрити естетичний і патріотичний потенціал української поезії саме у відображенні краси рідного краю. Матеріали даного дослідження можуть використовуватися як на уроках з української літератури, так і в позакласній роботі, організації різноманітних виховних заходів: вечорів поезій, конкурсів, екскурсій тощо. Незалежно від форми роботи, ми вважаємо, що починати вивчення цієї проблеми необхідно з програмових, уже відомих учням хрестоматійних творів, бо все нове, невідоме й незнане сприймається лише у зв'язку із відомим, із тим, що учні вже знають. Цей універсальний закон як навчання, так і художньої творчості, і, власне, мистецтва сформулював один із найвизначніших теоретиків літератури ХХ століття В. Шкловський, указуючи на діалектичну єдність традицій і новаторства в літературі. За його визначенням, художня енергія народжується в зіткненні протилежностей: „Палка, тростина – це єдність... Струна, жила, тятива – це також єдність. Зігнута тятивою палка – це лук. Це нова єдність. Ця єдність є початковою моделлю художнього твору... Гармонія лука – це зігнута палка, зігнута тятивою; гармонія лука – єдність і суперечність” [11, 50]. Ця мистецька „теорія тятиви”, на наш погляд, стосується також і процесу навчання й виховання, бо справжня педагогіка – це творчість, а отже, своєрідне мистецтво формування особистості: її етичних принципів, естетичного сприйняття дійсності, любові до рідного краю, до краси рідної природи.

Український національний геній Тарас Шевченко навіть у сатиричній трагікомічній поемі „Сон”, в якій він із гнівом і сарказмом викриває злочинну діяльність російського самодержавства, спрямовану на пригноблення й знищення України, її духовності і культури, все ж таки починає із захоплюючого опису казкової і неповторної краси її чарівної природи:

Летим. Дивлюся, аж світає,
 Край неба палає,
 Соловейко в темнім гаї
 Сонце зустрічає.
 Тихесенько вітер віє,
 Степи, лани мріють,
 Меж ярами над ставами
 Верби зеленіють.

 І все то те, вся країна
 Повита красою,

Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає! [9, 182].

Під час аналізу цього віршового тексту вчителів слід звернути увагу школярів на художні засоби (епітети, метафори, порівняння), які використовує поет для образного відтворення краси рідної природи, а також на особливості своєрідного звучання народнопісенного коломийкового вірша і його гармонію із зображуваним.

Вивчаючи творчість Великого Кобзаря, слід звернути увагу учнів на дещо парадоксальний факт: у найтяжчі, найскрутніші хвилини життя душа поета тягнеться до краси й гармонії. Тут слід пояснити, що парадокс – це суперечність, яка вказує не на помилковість мислення, а, навпаки, на його нетрадиційність й оригінальність. Так, перебуваючи в ув'язненні, в казематі, Тарас Шевченко створив геніальну ідилію „Садок вишневий коло хати”, де у відображенні неперевершеної краси рідного краю домінують не лише зорові, а й звукові асоціації:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть [10, 11].

Навіть будучи тяжко хворим й уявляючи кінець свого земного буття, наш національний геній не хоче розлучатися з рідною Україною:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі.
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий [9, 268].

Аналізуючи ці рядки, варто пояснити учням, що в даному контексті могила – це високий земляний насип у степу „на місці давнього поховання” [5,

773], з верхівки якого можна бачити безмежну степову далечінь. Тут також слід розкрити сутність композиційного прийому градації – послідовного розгортання картин, які поступово збільшують обсяг зображуваного простору: могила, степ, Україна. На цю особливість лірики Т. Шевченка звернув увагу Іван Франко у трактаті „Із секретів поетичної творчості”: „Поет веде нас натуральним шляхом асоціації ідей від часті до цілості, сю цілість показує знов як часть більшої цілості і так піднімає нас неначе по ступнях щораз вище, щоб показати нашій уяві широкий кругозір... Вже слово „поховайте” будить в нашій уяві образ гробу; одним замахом поет показує нам сей гріб як частину більшої цілості – високої могили; знов один замах, і ся могила являється одною точкою в більшій цілості – безмежнім степу; ще один крок – і перед нашим духовим оком уся Україна, огріта великою любов’ю поета” [8, 68 – 69].

Особливо приголомшливим є останній прижиттєвий вірш Тараса Шевченка „Чи не покинуть нам, небого...”, написаний 14 і 15 лютого 1861 року, в якому, пророчо передбачаючи своє неземне потойбічне життя за рікою забуття Летою, поет бачить Дніпро, українську хатину й садочок:

Через Лету бездонную
Та каламутную
Перепливе, перенесем
І славу святую...
Або над Стіксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насажу...
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили - гори на степах –
І веселенько заспіваєм... [10, 303].

Чудову картину весняної зливи, яка є символом відродження як природи, так і України, створив Іван Франко у вірші „Гримить”:

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішная дрозь пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий,
Із заходу темная хмара летить –
Гримить! [7, 35].

Тут варто поставити учням проблемні питання: чому поет весняну зливу називає плодотворною і яким саме епітетом у даному контексті є „розкішна дрож” – метафоричним чи оксюморонним? Також слід звернути увагу на високохудожній звукообраз зливи, де гуркіт грому передається за допомогою алітерацій і асонансів *ри, ра, ро*, пояснивши при цьому, що звукообраз – це звукова модель якогось явища або процесу.

Характерною особливістю поетичного хисту Лесі Українки було те, що вона за допомогою різних ритмів не тільки майстерно відображувала окремі настрої, почуття й переживання ліричного героя, а часто створювала цілі ритмообрази – поетичні (словесно-інтонаційні) моделі певних явищ або процесів: дощу, танцю, косарської праці тощо.

Поетеса майстерно зображує рух потяга у вірші „Красо України, Подолля” із циклу „Подорож до моря”. Ліричний герой вірша їде в поїзді і дивиться у вікно: рухається вагон, а під вікном пропливають величні краєвиди рідного Подолля:

Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю, – аж знову
Бори величезні, густії
Провадять таємну розмову [6, 93].

Саме амфібрахій, трискладова стопа з наголосом на середньому складі (v – v), найкраще відтворює ритм руху потяга, вагони якого повільно розгойдуються то в один бік, то в інший. Але потяг ніколи не рухається однаково: швидкість зростає – і колеса частіше загуркотіли по рейках:

Онде балочка весела,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі [6, 93].

Зміна темпу руху потяга, як бачимо, передається тут чергуванням строф з різними віршовими розмірами: тристопним амфібрахієм і чотиристопним хореєм. Ритмічне відтворення поетесою руху потяга допомагає читачеві бачити за вікном не одну, а цілий калейдоскоп чудових картин української природи.

Неперевершену красу весняних Карпат зображує видатний український поет Богдан-Ігор Антонич, який своєю оригінальністю в пошуках ідеалу, своєрідністю художньої системи, багатозначністю метафор, порівнянь і

символів, природністю й філософічністю стоїть на світовому рівні мистецтва слова. Б.-І. Антонич – новий крок у філософському осмисленні буття. Зв'язок між людиною й природою, розкриття таємниці життя в єдності духовних і матеріальних вимірів, пантеїстичний погляд на буття і природу пізнання – основні мотиви творчості видатного українського лірика:

Весна – неначе карусель,
на каруселі білі коні,
Гірське село в садах морель,
І місяць, мов тюльпан, червоний [1, 121].

Спочатку тут слід з'ясувати учням діалектне слово «морель» – це абрикоса. Отже, відображений початок розквіту весни – час, коли цвітуть абрикоси. Варто також проаналізувати порівняння „весна, неначе карусель”. Поставити учням проблемне запитання: чому весна порівнюється саме з каруселлю і допомогти їм самостійно зрозуміти й уявити, як швидко міняються різні картини перед людиною, яка крутиться на каруселі. Так і природа весною – ввечері не така, як була вранці, а сьогодні – якою була вчора. Від таких швидких змін, розквіту і багатобарв'я у людини весною може закрутитися голова, як на каруселі.

Такою ж неповторною у своїй красі також є осінь в поезії Ліни Костенко:

Осіній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! – та сама [3, 182].

Осіння краса і щемливий осінній сум відтворюються тут за допомогою асонансу *о*, що створює звукообраз осіннього степу, де вже немає тракторів і комбайнів, і людей небагато, і лише здалеку долітають звуки небагатьох трудівниць, які ще працюють у полі: *о-о-о-о...*

За осінньою сльотою приходять холод і сніг, і саме красу і ніжність міської зими вдалося відтворити одному з найталановитіших поетів нового покоління Романові Скибі:

Нема трамвая, а блукати – гріх.
Уже ладнає міх
Святий Микола.
Ковтаєм сніг і любимо усіх,
Мабуть тому,
що мало їх навколо [4, 44].

Під час аналізу даної проблеми можливе залучення не лише оригінальних

творів українських поетів, а також їх талановитих перекладів! Одним з кращих українських варіантів „Зимової ночі” Бориса Пастернака є переклад саме Романа Скиби:

...Ліпила віхола на склі
Кружальця й стріли.
Свіча горіла на столі.
Свіча горіла...
І сумнів геть на діл летів,
І черевички...
І віск на сукню капотів
З нічної свічки.
Усе поглинув сніг, щоб ми
Жили набіло.
А на столі, на дні зими
Свіча горіла [4, 46].

Зима – не лише завмирання природи й людського буття, а це очищення морозом, льодовим кришталем і білим снігом землі людини, її життя і її почуттів. Сніг поглинає бруд, щоб і природа, і ми відроджувалися знову чистими:

„Усе поглинув сніг, щоб ми / Жили набіло” [4, 46].

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонич Б.-І. Поезії. – К., 1989. – 454 с.
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К., 1997. – 144 с.
3. Костенко Л. Вибране. – К., 1989. – 559 с.
4. Скиба Р. Одиссея – 2000. – Львів, 2005. – 68 с.
5. Словник української мови. – К., 1973. – Т. 4. – 840 с.
6. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1975. – Т. 1. – 448 с.
7. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1976. – Т. 1. – 502 с.
8. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – 495 с.
9. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 1989. – Т. 1. – 527 с.
10. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 1990. – Т. 2. – 591 с.
11. Шкловский В. Тетива. О несходстве сходного. – М., 1970. – 376 с.

УДК 373.545

Н.Н. Чайченко
СОІППО,
Ю.В. Ліцман
СумДУ,